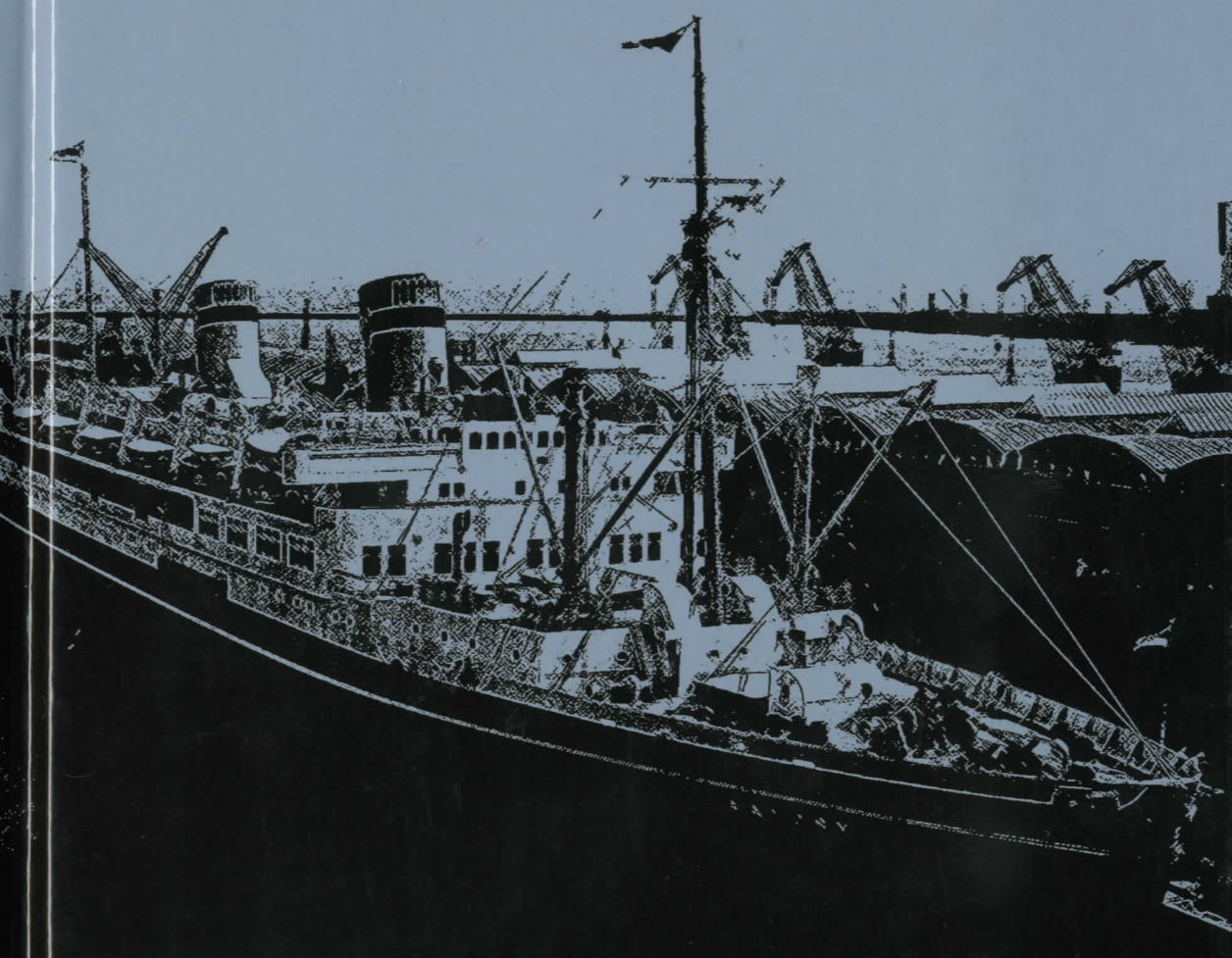

HISTORIA POMORZA

Historia Pomorza

Tom V (1918-1939)

Województwo pomorskie
i Wolne Miasto Gdańsk

Część I

Ustrój, społeczeństwo i gospodarka

opracowali

MAREK ANDRZEJEWSKI
BOLESŁAW HAJDUK
TOMASZ ŁASZKIEWICZ
PRZEMYSŁAW OLSTOWSKI
ANDRZEJ ROMANOW
STANISŁAW SALMONOWICZ
RYSZARD SUDZIŃSKI
MIECZYŚŁAW WOJCIECHOWSKI

pod redakcją

SZCZEPANA WIERZCHOSŁAWSKIEGO
I PRZEMYSŁAWA OLSTOWSKIEGO

PRZEDMOWA

Kolejny tom *Historii Pomorza* jest kontynuacją chronologicznego opisu dziejów tego regionu, zainicjowanego już latach 60. XX w. przez wybitnego historyka prof. Gerarda Labudę. Redaktorami kolejnych tomów tej syntezy byli, poza wymienionym, znani historycy prof. Marian Biskup i prof. Stanisław Salmonowicz. Opracowanie i publikacja dzieł tego cyklu stanowią jeden z głównych elementów programu badawczego Zakładu Historii Pomorza Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk (później Zakładu Historii Pomorza i Krajów Bałtyckich IH PAN) łączącego Pracownię w Gdańsku i Toruniu.

Część I tomu V jest zbiorem studiów monograficznych nad ustrojem administracyjnym, społeczeństwem i gospodarką województwa pomorskiego i Wolnego Miasta Gdańska w okresie między obu wojnami światowymi. Województwo pomorskie (wraz z sąsiednim poznańskim) powstało w wyniku uchwalonej przez Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej ustawy z 1 VIII 1919 r. o tymczasowym zarządzie byłej dzielnicy pruskiej. Wolne Miasto Gdańsk natomiast powołane zostało 15 XI 1920 r. na mocy postanowień traktatu wersalskiego. Egzystencja obydwu tych jednostek administracyjnych przerwana została przez wybuch II wojny światowej we wrześniu 1939 r. Dolną cezurę niniejszego opracowania – niezależnie od wzmiankowanych aktów prawnych – wyznacza koniec I wojny światowej w listopadzie 1918 r., kiedy rozpoczęły się także działania na rzecz odzyskania niepodległości Polski i włączenia w jej granice dawnej prowincji niemieckiej Prus Zachodnich.

Za łącznym ujęciem problematyki ustroju, gospodarki i społeczeństwa województwa pomorskiego i Wolnego Miasta Gdańska w ramach niniejszego opracowania przemawiało z pewnością to, że oba terytoria – oddzielone w 1920 r. granicą państwową – stanowiły do tego czasu jedność administracyjną, gospodarczą, kulturową i polityczną.

Powstałe wówczas powiązania gospodarcze i kulturowe, zwłaszcza w północnych powiatach województwa pomorskiego, trwały przez cały okres II Rzeczypospolitej, aczkolwiek z różnym natężeniem. Obydwa terytoria, w różnej skali, podlegały w międzywojennym dwudziestoleciu interesującym przemianom. Województwo pomorskie – w ramach polityki integracyjnej II Rzeczypospolitej, natomiast Wolne Miasto Gdańsk było odrębną strukturą państwową pod protektorem Ligi Narodów, silnie związaną politycznie i gospodarczo z Rzeszą Niemiecką, chociaż (zwłaszcza w latach dwudziestych) duże znaczenie miały tu także wpływy Rzeczypospolitej.

O ile ewolucja ustroju administracyjnego obu terytoriów (a w wypadku województwa pomorskiego także znaczące powiększenie jego obszaru z dniem 1 IV 1938 r.) leżała w sferze polityki państwowej, o tyle zmiany w zakresie stosunków

demograficznych i gospodarczych prowadzić mogą do istotnych porównań i wniosków dotyczących podzielonego w 1920 r. obszaru Pomorza Nadwiślańskiego.

Autorami studiów dotyczących województwa pomorskiego są historycy z ośrodka toruńskiego (Mieczysław Wojciechowski, Stanisław Salmonowicz, Ryszard Sudziński, Przemysław Olstowski, Tomasz Łaszkiewicz), Wolnego Miasta Gdańska zaś – z gdańskiego ośrodka naukowego (Andrzej Romanow, Marek Andrzejewski, Bolesław Hajduk). Studia te stanowią efekt wieloletnich badań ich autorów nad dziejami Pomorza Nadwiślańskiego w 1. połowie XX w., w tym także Gdańska i dziejów morskich Polski w interesującym nas okresie. Ze względu na pewne niedostatki w dotychczasowej historiografii zmuszeni byli jednak podjąć również badania o charakterze podstawowym. Zatem poszczególne rozdziały zostały oparte na szerokiej kwerendzie źródeł, w tym rękopiśmieniowych w zasobach archiwów polskich (Archiwum Akt Nowych w Warszawie, archiwa państwowe w Bydgoszczy, Gdańsku oraz Toruniu) i niemieckich (w Berlinie i Poczdamie), zbiorach Biblioteki Gdańskiej PAN, a także na polskiej i niemieckiej literaturze przedmiotu oraz licznych drukach urzędowych i tytułach prasowych o charakterze centralnym i regionalnym, zarówno polsko-, jak i niemieckojęzycznych. W powiązaniu z doświadczeniem badawczym i dorobkiem naukowym piszących poszczególne rozdziały pozwoliło to na całościowe ujęcie zagadnień ustrojowych, demograficznych i gospodarczych dziejów polskiego Pomorza i Wolnego Miasta Gdańska w okresie między obu wojnami światowymi.

Tytułowe zagadnienia omówiono kolejno dla województwa pomorskiego i dla Wolnego Miasta Gdańska. W obu wypadkach rozważania poświęcone poszczególnym zagadnieniom poprzedzone zostały charakterystyką źródeł do dziejów województwa pomorskiego (Przemysław Olstowski) i Wolnego Miasta Gdańska (Andrzej Romanow).

Wstępem do bloku studiów poświęconych województwu pomorskiemu jest rozdział autorstwa Mieczysława Wojciechowskiego „Od rewolucji listopadowej do wprowadzenia administracji polskiej (1918-1920)”, w którym przedstawiono działania polskiego ruchu narodowego w prowincji Prusy Zachodnie na rzecz powrotu Pomorza do Polski, w tym powstania zinstytucjonalizowanych form przedstawicielstwa społeczeństwa polskiego w tej dzielnicy, a po rozstrzygnięciach kongresu wersalskiego – prace nad przygotowaniem załączków polskiej administracji terytorialnej w województwie pomorskim przed włączeniem tego obszaru do Polski w styczniu i lutym 1920 r.

Problematyce ustrojowej poświęcony został rozdział Stanisława Salmonowicza „Podziały terytorialne i organizacja administracji w województwie pomorskim (1920-1939)”, traktujący te zagadnienia w ścisłym związku z polityką państwa polskiego w zakresie podziałów administracyjnych i organizacji administracji terytorialnej państwowej i samorządowej oraz – zanikających stopniowo acz nie do końca – odrębności ustrojowych na obszarze byłej dzielnicy pruskiej.

Demograficzny portret społeczeństwa pomorskiego w II Rzeczypospolitej ujmuje studium Przemysława Olstowskiego „Stosunki ludnościowe w woje-

wództwie pomorskim”. W oparciu o materiał archiwalny proveniencji urzędowej oraz wyniki polskich badań statystycznych okresu międzywojennego przedstawiono kwestię liczby i rozmieszczenia ludności, gęstości zaludnienia, stosunki narodowościowe, językowe i wyznaniowe, ruch ludności (ruch naturalny i migracje), strukturę płci, wieku, stanu cywilnego i wykształcenia oraz strukturę zawodową ludności. Uzupełnieniem wywodu autorskiego jest 11 tabel statystycznych.

Funkcjonowanie i etapy rozwoju przemysłu pomorskiego oraz rzemiosła i handlu omówione zostały w najobszerniejszym w tym opracowaniu rozdziale Ryszarda Sudzińskiego „Gospodarka Pomorza Nadwiślańskiego w Drugiej Rzeczypospolitej”. Przekształcenia strukturalne i uwarunkowania rozwoju poszczególnych gałęzi przemysłu ukazano tu we wszechstronnym ujęciu, w powiązaniu z polityką gospodarczą II Rzeczypospolitej oraz ośrodkami przemysłowymi w ościennych województwach i w sąsiadujących z polskim Pomorzem prowincjach Rzeszy Niemieckiej, a także (co należy szczególnie podkreślić) z Wolnym Miastem Gdańskiem. Scharakteryzowano poszczególne gałęzie i branże pomorskiego przemysłu oraz jego główne ośrodki. Naświetlono problemy warunków kapitałowych, materiałowych i technologicznych, a także pracy i płacy w przemyśle, handlu i rzemiośle. Sporo miejsca poświęcono sprawom polskiej gospodarki morskiej, w tym rozwoju i roli Gdyni jako ośrodka miejskiego i portowego, uwzględniając jego znaczenie dla ściślejszego gospodarczego powiązania Pomorza i wybrzeża morskiego z polskim organizmem gospodarczym.

Kontynuacją tego studium jest rozdział autorstwa Tomasza Łaszewicza „Rolnictwo w województwie pomorskim w okresie międzywojennym”, w którym przedstawiono uwarunkowania rozwoju oraz funkcjonowanie poszczególnych gałęzi produkcji rolnej w województwie pomorskim, uwzględniając okresy stagnacji gospodarki rolnej, które przeważały nad krótkimi okresami koniunktury.

Studia poświęcone problematyce ustrojowej, demograficznej i społeczno-gospodarczej Wolnego Miasta Gdańska rozpoczyna rozdział Marka Andrzejewskiego „Struktura administracyjna i status prawny”, ukazujący tę kwestię w ścisłym związku z uwarunkowaniami polityczno-prawnymi powstania i funkcjonowania Wolnego Miasta w międzywojennym dwudziestoleciu. Status Wolnego Miasta jako niesuwerennego organizmu państwowego nie pozostał też bez wpływu na jego kondycję ekonomiczną i sytuację demograficzną, szczególnie w latach trzydziestych, co obrazuje rozdział autorstwa Andrzeja Romanowa „Terytorium, stosunki demograficzne, narodowościowe i wyznaniowe. Podziały społeczno-zawodowe i warunki bytu”, w strukturze swej podobny do rozdziału poświęconego stosunkom ludnościowym w województwie pomorskim, choć w studium A. Romanowa – przez wzgląd na specyfikę Wolnego Miasta – bardziej wyeksponowano podziały społeczno-zawodowe i narodowościowe w kontekście struktury zawodowej ludności oraz warunki życia mieszkańców.

Problemy gospodarczo-społeczne przedstawione przez Bolesława Hajduka w rozdziale „Gospodarka i społeczeństwo” pozwalają na prześledzenie ich w wymiarze organizacyjno-prawnym, instytucjonalnym i branżowym oraz w korelacji

z rynkami zewnętrznymi. Scharakteryzowano tu funkcjonowanie bankowości i finansów, handlu wewnętrznego i zagranicznego, przemysłu, rzemiosła i rolnictwa oraz gałęzi gospodarki morskiej wraz z rolą portu gdańskiego, także w aspekcie zobowiązań międzynarodowych Wolnego Miasta, w tym wobec Rzeczypospolitej.

W każdej syntezie historycznej większego obszaru problemy społeczno-gospodarcze zajmują sporo miejsca zgodnie z ich ważną funkcją w procesie historycznym. Trzeba także podkreślić, że ten dział historii, oparty przede wszystkim na metodach badań kwantytatywnych, znajdujących wyraz w stosowaniu licznych analiz statystycznych, tabelach i wykazach, należy do tego działu historiografii, w którym trudniej zastosować procedury syntetyzujące i bardziej przystępne ujęcie. W konkretnym przypadku autorom udało się jednak uporać z tym problemem i czytelnie przekazać ogromny ładunek uporządkowanych danych i ująć je w szerszym kontekście porównawczym.

Niniejszy tom syntezy stanowi ważny etap w badaniach nad historią Pomorza. Ukazując dzieje ustroju oraz specyficzną modernizację społeczną i gospodarczą tego obszaru, przyczynia się do lepszego zrozumienia węzłowych problemów II Rzeczypospolitej. Mamy ponadto nadzieję, że dostrzeżone zostaną jej walory edukacyjne. Dzięki nim powinna odegrać istotną rolę w kształtowaniu świadomości historycznej. Szczególne miejsce może też zająć w procesie budowania tożsamości regionalnej i promocji Pomorza Nadwiślańskiego.

Pragniemy wyrazić podziękowanie recenzentom, którzy przyczynili się do wyeliminowania błędów oraz nadania ostatecznego kształtu tego tomu. Osobne słowa podziękujemy do przedstawicieli instytucji, które zdecydowały się wesprzeć finansowo edycję tej części *Historii Pomorza*. Mamy jednocześnie nadzieję, że już wkrótce będziemy mogli zaprezentować drugą część tomu V, dotyczącą zagadnień politycznych i szeroko pojętej kultury tego obszaru.

Szczepan Wierchosławski

Przemysław Olstowski

SPIS TREŚCI

Przedmowa (<i>Szczepan Wierchosławski, Przemysław Olstowski</i>)	7
WOJEWÓDZTWO POMORSKIE	
Rozdział I. Charakterystyka źródeł i stanu badań do dziejów województwa pomorskiego (<i>Przemysław Olstowski</i>)	11
1. Źródła archiwalne	11
2. Źródła drukowane i druki współczesne	14
3. Stan badań	24
3.1. Uwagi ogólne	24
3.2. Problematyka prawnoustrojowa	28
3.3. Stosunki gospodarczo-społeczne	30
3.4. Stosunki polityczne	32
3.5. Stosunki narodowościowe i wyznaniowe	36
3.6. Kultura, życie umysłowe, oświata i szkolnictwo	39
Rozdział II. Od rewolucji listopadowej do wprowadzenia administracji polskiej (1918-1920) (<i>Mieczysław Wojciechowski</i>)	48
Rozdział III. Podziały terytorialne i organizacja administracji w województwie pomorskim (1920-1939) (<i>Stanisław Salmonowicz</i>)	70
1. Uwagi wstępne	70
2. Podziały terytorialne województwa	72
3. Administracja państwowa	74
4. Organa administracji niezespolonej	81
5. Organizacja wymiaru sprawiedliwości	82
6. Samorząd terytorialny	83
7. Samorządy korporacyjne, zawodowe i gospodarcze	86
Rozdział IV. Stosunki ludnościowe w województwie pomorskim (<i>Przemysław Olstowski</i>)	88
1. Uwagi wstępne	88
2. Liczba i rozmieszczenie ludności. Gęstość zaludnienia	92
3. Stosunki narodowościowe, językowe i wyznaniowe	101
4. Ruch ludności	113
5. Struktura płci, wieku, stanu cywilnego i wykształcenia	126
6. Struktura społeczno-zawodowa ludności	131
7. Tabele statystyczne	139
Rozdział V. Gospodarka Pomorza Nadwiślańskiego (przemysł, rzemiosło, handel, gospodarka morska) w Drugiej Rzeczypospolitej (<i>Ryszard Sudziński</i>)	149
1. Bilans otwarcia	149
1.1. Dziedzictwo pruskiego panowania i pierwszej wojny światowej	149
1.2. Czynniki warunkujące rozwój gospodarczy Pomorza w Drugiej Rzeczypospolitej	154
1.3. Etapy i kierunki kapitalistycznej industrializacji Pomorza w Polsce międzywojennej	158
2. Przekształcenia strukturalne w przemyśle pomorskim w Drugiej Rzeczypospolitej	167
2.1. Charakterystyka przemysłu w ujęciu gałęziowym i branżowym	167
2.1.1. Przemysł rolno-spożywczy	168
2.1.2. Przemysły maszynowy, metalowy i elektrotechniczny	171
2.1.3. Przemysł chemiczny	174
2.1.4. Gałęzie i branże związane z urbanizacją – przemysły: drzewny, budowlany, mineralny, energetyczny	176
2.1.5. Przemysły papierniczy i poligraficzny	179

2.1.6. Przemysły włókienniczy, konfekcyjny i skórzany	181
2.2. Struktura wielkościowa przemysłu pomorskiego (na podstawie stopnia koncentracji zakładów i zatrudnienia)	183
2.3. Struktura przestrzenna	190
2.4. Struktura narodowościowa	191
3. Charakterystyka skupisk przemysłowych Pomorza Nadwiślańskiego	196
3.1. Główne ośrodki przemysłowe	196
3.1.1. Grudziądz	196
3.1.2. Toruń	201
3.1.3. Starogard Gdański	207
3.2. Skupiska przemysłowe na bliskim pograniczu polsko-niemieckim	209
3.2.1. Charakterystyka ogólna	209
3.2.2. Pogranicze Pomorza z Prusami Wschodnimi	210
3.2.3. Pogranicze Pomorza z Rzeszą Niemiecką	212
3.3. Inne rejony inwestowania przemysłowego w województwie pomorskim	213
3.4. Ważne ośrodki przemysłowe na obrzeżach Pomorza Gdańskiego	217
3.4.1. Bydgoszcz	217
3.4.2. Elbląg	224
4. Finansowanie i rentowność produkcji przemysłowej	225
4.1. Kredytowanie przemysłu	225
4.2. Rentowność przedsiębiorstw	228
5. Technika i technologia produkcji, warunki pracy i płace	229
5.1. Postęp techniczny	229
5.2. Nowe źródła energii	233
5.3. Warunki pracy	235
5.4. Płace	237
6. Rynki zaopatrzenia i zbytu produkcji przemysłowej	238
6.1. Możliwości surowcowe Pomorza	238
6.2. Lokalny i krajowy rynek zbytu	239
6.3. Struktura pomorskiego eksportu	241
6.4. Transport i komunikacja	243
7. Rzemiosło i handel	245
7.1. Rzemiosło	246
7.2. Handel	250
7.3. Szkolnictwo zawodowe	253
8. Gospodarka morska Drugiej Rzeczypospolitej	254
8.1. Koncepcje zagospodarowania polskiego wybrzeża	254
8.2. Gdynia – rozwój cywilizacyjny portowego miasta	258
8.2.1. Etapy budowy portu	258
8.2.2. Uprzemysłowienie wokół portu	263
8.2.3. Ustrój administracyjny portu	266
8.2.4. Rola portu gdyńskiego w handlu morskim Rzeczypospolitej	268
8.2.5. Rozwój i przekształcenia strukturalne organizmu miejskiego	270
8.3. Inne dziedziny polskiej polityki i gospodarki morskiej	276
8.3.1. Przemysł okrętowy	276
8.3.2. Flota handlowa i pasażerska	278
8.3.3. Rybołówstwo morskie	280
9. Problemy społeczne związane z cyklami koniunkturalnymi w gospodarce Pomorza	281
Rozdział VI. Rolnictwo w województwie pomorskim w okresie międzywojennym (Tomasz Łaskiewicz)	294
1. Struktura agrarna województwa pomorskiego	294
2. Reforma rolna w województwie pomorskim	296
3. Cykle koniunkturalne w rolnictwie po I wojnie światowej	303
3.1. Powojenny kryzys w rolnictwie (1920-1924)	303

3.2. Poprawa koniunktury gospodarczej w latach 1924-1929	305
3.3. Wielki kryzys ekonomiczny w rolnictwie (1929-1935)	305
3.4. Okres 1936-1939	307
4. Obciążenia kredytowe i podatkowe	308
5. Produkcja rolna w województwie pomorskim	310
5.1. Produkcja roślinna	310
5.2. Hodowla zwierzęca	313
5.3. Rybołówstwo	319
5.4. Gospodarka leśna	320
6. Organizacje rolnicze	321
7. Pomorska Izba Rolnicza	329
WOLNE MIASTO GDAŃSK	
Rozdział VII. Charakterystyka źródeł i stanu badań nad dziejami Wolnego Miasta Gdańska (<i>Andrzej Romanow</i>)	332
Rozdział VIII. Struktura administracyjna i status prawny (<i>Marek Andrzejewski</i>)	339
1. Geneza Wolnego Miasta Gdańska	339
2. Status Wolnego Miasta Gdańska	340
3. Ustrój społeczno-polityczny Wolnego Miasta Gdańska	342
4. Liga Narodów i jej przedstawiciele w Wolnym Mieście Gdańsku	344
5. Komisarze Generalni RP i Niemiecki Konsulat Generalny	345
Rozdział IX. Terytorium, stosunki demograficzne, narodowościowe i wyznaniowe.	
Podziały społeczno-zawodowe i warunki bytu (<i>Andrzej Romanow</i>)	348
1. Granice i terytorium Wolnego Miasta Gdańska	348
2. Obraz demograficzny Wolnego Miasta Gdańska	350
2.1. Liczba ludności i gęstość zaludnienia	350
2.2. Ruch naturalny ludności	353
2.3. Struktura stanu cywilnego	355
2.4. Struktura płci i wieku	356
2.5. Struktura narodowościowa i wyznaniowa	358
2.5.1. Struktura narodowościowa	358
2.5.2. Podziały wyznaniowe	360
3. Podziały społeczno-zawodowe i sytuacja na rynku pracy	362
3.1. Ludność polska w strukturze społeczno-zawodowej WM Gdańska	367
4. Warunki życia mieszkańców	368
4.1. Sytuacja mieszkaniowa	368
4.2. Zdrowotność mieszkańców	371
4.3. Ważniejsze problemy gospodarki komunalnej i warunki bytowe ludności	373
Rozdział X. Gospodarka i społeczeństwo (<i>Bolesław Hajduk</i>)	380
1. Podstawy prawno-organizacyjne funkcjonowania gospodarki	380
2. Centralne i samorządowe instytucje zarządzania gospodarką	382
3. Problemy walutowe, finansowe i bankowość	384
4. Port	390
5. Handel wewnętrzny i zagraniczny	395
6. Wytwórczość	400
6.1. Przemysł	400
6.2. Rzemiosło	403
7. Żegluga morska i rzeczna	405
8. Rybołówstwo	409
9. Rolnictwo	412
Indeks nazwisk (<i>Tomasz Krzemiński</i>)	417
Indeks nazw geograficznych (<i>Tomasz Krzemiński</i>)	424
Spis ilustracji	431